

Malzahn, Melanie (ed.): Instrumenta Tocharica. (Indogermanische Bibliothek, Erste Reihe: Lehr- und Handbücher.) Heidelberg: Universitätsverlag Winter, 2007, 342 stran. ISBN 978-3-8253-5299-8.

Kniha, kterou editovala Melanie Malzahn z Ústavu jazykovědy na univerzitě ve Vídni, je společným dílem devíti autorů. Kromě editorky a hlavní přispěvatelky patří k dalším její studenti Anna-Maria Adaktylos, Bernard Koller, Katharina Simma a Raymund Staudinger. Zahraniční přispěvatele představují Hannes A. Fellner z Ústavu jazykovědy na Harvardově univerzitě, Michaël Peyrot z Ústavu srovnávací indoevropské jazykovědy na univerzitě v Leidenu, Georges-Jean Pinault ze Sorbonny a Klaus T. Schmidt ze Saarbrückenu.

V **předmluvě** (s. 7–10) Malzahn shrnuje počátky a slabiny tocharských studií: rozříštěné sbírky rukopisů a časté stěhování archivů, do kterých je stále špatný přístup. Skutečný počet textů je mnohem větší než zhruba třetinový soubor, se kterým se dosud pracovalo. Nejzávažnějším dluhem byla absence detailního studia písma – do vydání recenzovaného díla nabídnul nejuplněnější abecedu teprve před několika lety web frankfurtského projektu TITUS (titus.uni-frankfurt.de/).

Vlastní kniha sestává z deseti příspěvků rozdělených do čtyř částí. V první části **Expeditions** podává Hannes A. Fellner v *The Expeditions to Tocharistan* (s. 13–36) obecnou informaci o národních expedicích do Čínského Turkestánu.

Ve druhé části **Collections and Concordances** jsou shromážděny praktické informace o důležitých sbírkách rukopisů. Společný článek vídeňských autorů *A Concordance to the Unedited Tocharian Texts of the Berlin Collection* (39–78) popisuje osud německých sbírek ve 20. století, přehled šesti různých systémů, kterými byly tocharské texty v Berlíně vždy neúplně katalogizovány a přikládá vůbec první kompletní výčet všech několika tisíc berlínských rukopisů (vedle nového pořadového čísla vždy kód a číslo dle jednoho ze starých katalogů). Malzahn ve stati *Tocharian Texts and Where to Find Them* (s. 79–112) uvádí na pravou míru celkový počet rukopisů, stav zpracování, lokace a dostupnost. Z celkem asi 7.600 rukopisů obsahuje jen okolo 2.000 rozsáhlejší texty – ostatní jsou ohořelé nebo rozpadlé fragmenty s několika řádky a úseky vět nebo několika písmeny. Nejobsáhlejší sbírky jsou v Berlíně (4.098 rukopisných zlomků), Londýně (přes 1.500) a Paříži. Donedávna zcela nedostupná sbírka je v Petrohradu a část rukopisů je v několika institucích v Japonsku. Texty, které byly objeveny po roce 1949 zůstávají v Číně v Pekingu a v Urumči. Z celkového počtu rukopisů je 1150 v jazyce A, ostatní v jazyce B. Z rukopisů v jazyce A dosud nebyla zpracována polovina velmi drobných fragmentů. Z B textů byla transliterována jen menší část a z toho ještě méně vyšlo v kompletní edici s překladem. Většina rukopisů z Berlína je ve skelech dostupná online na webu TITUS. Obdobně jsou mnohé rukopisy z Londýna dostupné na webu International Dunhuang Project (www.idp.bl.uk). Následují dva Peyrotovy články *A Concordance of Hoernle and IOL Toch Press Marks* (s. 113–127) a *Index to the Translations by Werner Thomas* (s. 129–161). První porovnává číslování rukopisů londýnské sbírky Hoernleho a systému katalogu IOL vždy s odkazem na publikaci, je-li rukopis transliterován a přeložen. Druhý článek je úvodní částí a výslovnou výzvou čtenáři k účasti na projektu zpracování odkazů na všechny překlady fragmentů tocharských textů do moderních jazyků; část byla dostupná už dříve na www.indo-european.nl. Druhý oddíl uzavírá G.-J. Pinault článkem *Concordance des manuscrits tokhariens du fonds Pelliot* (s. 163–219) s popisem Pelliotovy sbírky a dělením tocharské sekce na pět částí; tradičně pečlivý Pinault popisuje stav zachování a formu textů včetně míst nálezů. Následují dva seznamy: v prvním jsou rukopisy řazeny podle čísel s uvedením žánru textu a případným bibliografickým odkazem; v reverzním seznamu jsou k literárním žánrům a jménům textů řazeny jednotlivé rukopisy. Všechny články druhého oddílu poskytují bohaté bibliografické odkazy a jsou významnou pomůckou v orientaci v tocharské literatuře.

Třetí objevný oddíl **Paleography** napsala výlučně M. Malzahn: v článku *A Tocharian Brahmi Chart* (s. 223–254) zpřístupňuje vůbec první kompletní abecedu tocharské varianty písma bráhmí

a v *The Most Archaic Manuscripts of Tocharian B and the Varieties of the Tocharian B Language* (s. 255–297) analyzuje nejstarší rukopisy a jejich geografickou distribuci na základě podobnosti s guptovským písmem. Převratně tak posouvá stáří prvních rukopisů už na přelom 4. a 5. stol.

Závěrečnou část **Text Editions** tvoří dva články. Malzahn v *A Preliminary Survey of the Tocharian Glosses in the Berlin Turfan Collection* (s. 301–319) zpřístupňuje tocharské glosy v sanskrtských rukopisech z Turfanu v berlínských sbírkách – vedle odkazů na již vydané fragmenty provádí u nezpracovaných textů transliteraci a překlad s komentářem; na konec připojuje index identifikovaných slov. V posledním článku *THT 1540* K. T. Schmidt transliteruje a překládá soubor 13 rukopisných fragmentů ze sbírek Akademie věd v Berlíně. Obsahově rozmanitá publikace pochopitelně nemá index; uzavírá ji soupis kontaktů přispěvatelů. K obsahu a významu *Instrumenta Tocharica* lze připojit následující poznámky:

Korigovat je třeba jen několik nesprávných přepisů čínských toponym, které s tocharskou filologií přímo nesouvisí: řeka Tarim = čín. *Talimu He* 塔里木河 nikoli *Dayan* (s. 16); dále označení lokality jeskyní u Dunhuangu: nikoli „The *Mogao* caves (Chin. mo ga ku)“ ale správně „jeskyně *Mogao*“ čín. *Mogao ku* – 莫高窟 (s. 23, pozn. 30. Zde je též posunut význam čínského termínu „jeskyně tisíců buddhů“ – *qianfodong* 千佛洞: tento se nevztahuje jen na jeskyně *Mogao*, ale označuje obecně jakékoliv jeskyně s buddhistickými malbami a plastikami – vše ad Fellner).

V přehledu nalezišť tocharských rukopisů Malzahn (s. 108–111) asi správně ztotožňuje naleziště označovaná jako Shorchuk a Shikchin, kdy k prvnímu přiřazuje s otazníkem čínské jméno vesnice *Xiaerqike* a ke druhému jméno vesnice *Qigexing*. To, co je v literatuře (Grünwedel 1912: 191n.; Poucha 1962: 146nn.) popsáno jako hlavní naleziště v Šorčugu, se nyní na čínských mapách nazývá *Qigexing fosi yizhi* 七个星佛寺遗址 dosl. „rozvaliny buddhistického kláštera v Qigexingu“. Ve skutečnosti vede okolo tohoto naleziště silnice (stav na jaře 2007), která směřuje na sever a východ do nejbližšího městečka čín. *Qigexing* 七个星; na druhou stranu od naleziště vede silnice na jihovýchod do vesničky čín. *Xiarecaikai* 夏热采开. Tyto nejbližší obce byly logistickými východisky výzkumných pobytů, proto jsou jejich ujugurská jména přiřazována jediné oblasti s několika blízkými nalezišti a hroby viditelnými v okruhu několika kilometrů. Malzahn ještě v přehledu jmen nalezišť a jejich variant v několika jazycích nešťastně zahrnuje do sloupce „Chinese (pinyin)“ i přejatá jména ujugurského původu (*Kizil, Kuqa, Turpan*), kdežto vlastní přepis čínských variant těchto jmen do abecedy pinyin (*Kezi'er* 克孜尔, *Kuche* 库车, *Tulufan* 吐鲁番) uvádí už jen jako „Chinese“. Ve srovnání s vlastním přínosem knihy jde o naprosté detaily.

Nejdůležitější studie M. Malzahn (s. 301–319) zpřístupňuje sadu abecedy standardního písma bráhmí i netocharologům. Společně s dostupností dnes již asi 5.500 rukopisů na internetu lze očekávat nejen pokrok ve zpracování dosud nepřečtených textů, ale i korekce dosavadních transliterací a překlady nejasných pasáží. Přehled abecedy nabízí kompletní sady vokálů, vokálních značek, základní abecedu s implicitním vokálem *a*, varianty sad se všemi vokály a sadu všech ligatur s implicitním vokálem *a*. Navíc jsou odlišeny grafické varianty akšar a ligatur, které se objevují jen ve výpůjčkách. Už podle Malzahn od sebe prakticky nelze odlišit graficky identické ligatury *s_vka / ska*; *p_vka / pka*; *n_vna / nna*. I zbežný pohled odhalí, že mnoho grafických znaků má zcela stejnou strukturu a liší se jen nepatrným pootočením. Jedná se o znaky *su / tsu*; *te / ne*; *ta / na*; *te / ne*; *to / no*; *tī / nī*; *tai / nai*; *tau / nau*; *ṭha / dha*. Totéž platí pro obsáhlé přehledy ligatur, kde lze podrobným studiem najít následující podobné dvojice a trojice: *ka / kpa*; *ca / cpa*; *pa / ppa*; *ma / mpa*; *ra / rpa*; *la / lpa*; *wca / wta*; *wta / wna*; *ṅta / ṅna*; *ṅta / ṅpa*; *nta / nna*; *pta / pna*; *mca / mta / mpa*; *lca / lta / lpa*; *ṣta / ṣpa*; *sta / spa*; *tsta / tspa*.

V článku o nestarších rukopisech Malzahn shrnuje názory na nejstarší texty jazyka B z Ming-Oi Qizil a Kuči a nejdůležitější dialektické areály (západní – Kuča, centrální – Šorčug, východní – Turfan). Podle dosavadních dat byly nejstarší buddhistické rukopisy do Xinjiangu importovány ze Severní Indie už ve 4. stol. n. l. Šlo o texty psané guptovským písmem na palmové listy. Teprve v Turkestánu se začalo psát upraveným tocharským písmem bráhmí na papír. Nejstarší tocharské

písmo jeví guptovské ortografické rysy – náklon některých písmen doleva. Většina tocharských rukopisů je psána již standardizovaným písmem s náklonem znaků doprava. Malzahn pečlivým srovnáním 5.500 dostupných rukopisů identifikovala asi 60 nejstarších rukopisů. Ty musely být podle guptovských podobností napsány už na přelomu 4. a 5. stol. n. l. Přitom text, který lze přímo datovat díky darovacímu kolofonu krále Suvarṇapuṣpy († 624 n. l.) je až ze 7. století. Hledisko stáří neodpovídá ani dosavadním dialektologickým představám: z východních lokalit nepochází ani jeden rukopis psaný archaickým stylem. Jazyk A byl přitom považován za archaičtější dialekt používaný už jen v buddhistickém ritu. Naopak všechny staré tocharské rukopisy pochází ze západu a jen jeden z centrální oblasti v Šorčugu, kde byly nalezeny i sanskrtské rukopisy s nejstarším písmem. Podle nových analýz proto nelze rozlišovat mezi západní a střední oblastí (např. Winter 1984: 112). Zajímavý je postřeh ke vztahu jazyka A a B. Méně formální literární styl vznikal hlavně na východě v kláštěrech bez dlouhé literární tradice a překladatelských škol. Zde vznikaly texty později a pisatelé přebírali neformální prvky mluveného stylu do psaných textů. Takto se do B rukopisů dostaly i výpůjčky a stopy gramatiky jazyka A. Význam nového určení stáří rukopisů vynikne, připojíme-li výsledky radiokarbonového datování papíru rukopisů (Adams 2006) – pozdní texty vznikají ještě na přelomu 12. a 13. století. Je zde tedy možnost, že populace hovořící indoevropskými jazyky přežily v Xinjiangu déle, než se předpokládalo. Již Hitch (1993: 99) zdůraznil, že úzká vazba starých Ujgurů na Tochary patrně asi neplynula z prestiže indoevropského jazyka a písma, ale spíše z atraktivity kučánské hudby doprovázející výjevy oblíbených buddhistických dramát. Kučánskou hudbu kanonizoval jako jediný původem cizí styl i čínský dvůr v Chang'anu (Gu: 2005). Malá pozornost byla dosud věnována i nálezům tocharských textů na jihu Tarimské pánve v Endere (buddhistické texty) a v Miranu (obchodní průvodka). Obecně se na možnost tocharského osídlení jižních lokalit nahlíží skepticky. Připomeňme ale nálezy stop hypotetického jazyka C (Blažek & Schwarz 2007: 85, 106) a zprávy, že se v čínském Registru věhlasných obrazů dynastie Tang objevují jména tocharských malířů z Chotanu (Li 2006: 16n.). Teoreticky se na jih Tarimské pánve mohli dostat obchodníci; pravděpodobně jsou však dlouhodobě klášterní návštěvy vzdělaných tocharských mnichů, které bude třeba potvrdit analýzou v budoucnu dostupných dokumentů.

Instrumenta Tocharica můžeme jednoznačně ohodnotit jako novou základní příručku tocharské filologie. Rozsáhlé přehledy pramenů a zpracování abecedy ušetří mnoho let usilovné práce. Příspěvky Melanie Malzahn také otevírají nová témata a orientace budoucích studií.

Literatura

- Adams, Douglas Q. 2006. Some implications of the Carbon-14 Dating of Tocharian Manuscripts. *The Journal of Indo-European Studies* 34, Num. 3–4. 381–389.
- Blažek, Václav & Schwarz, Michal. 2007. Tocharové. Kdo byli, odkud přišli, kde žili. *Linguistica Brunensia. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*, A55, 83–111.
- Grünwedel, Albert. 1912. *Altbuddhistische Kultstätten in chinesischem Turkistan*. Berlin.
- Gu Bao. 2005. *Minzu yanjiu wenxuan III*. Lanzhou: Lanzhou daxue chubanshe.
- Hitch, Dough. 1993. The Kuchean Hymn in Manichean Script. *Tocharian and Indo-European Studies*, Vol. 6. 95–132.
- Li Yingbin. 2006. *Hetian chungiu*. Wulumuqi: Xinjiang renmin chubanshe.
- Poucha, Pavel. 1962. *Do nitra Asie*. Praha: Orbis.
- Winter, Werner. 1984. *Studia Tocharica*. Poznaň.
- Xinjiang weiwuer zizhiq lu you jiaotong dituce*. Jinan: Shandongsheng ditu chubanshe, 2006.
- <http://idp.bl.uk/>
- <http://titus.fkdg1.uni-frankfurt.de/texte/tocharic/tht.htm>
- www.indo-european.nl

Tato recenze vznikla díky spolupráci s Centrem pro interdisciplinární výzkum starých jazyků a starších fází jazyků moderních (MSM 0021622435) na Masarykově univerzitě v Brně.

Michal Schwarz
M.schwarz@seznam.cz

Светлана Михайловна Толстая: Пространство слова. Лексическая семантика в общеславянской перспективе. Moskva: Индрик 2008, 528 с. (Традиционная духовная культура славян. Современные исследования.) ISBN 978-5-85759-481-0

Autorka recenzované knihy S. M. Tolstá je ve slovanském světě uznávanou osobností se širokým odborným záběrem od slovanské morfonologie, sémantiky a sémaziologie přes dialektologii, lexikologii, frazeologii až po etnolingvistiku. Z její obsáhlé bibliografie, která obsahuje téměř 700 položek,¹ připomeňme rozsáhlé monografie *Морфонология в структуре славянских языков* (Moskva: Индрик 1998, 319 с.) a *Полесский народный календарь* (Moskva: Индрик 2005, 600 с.) a také autorský podíl na pětisvazkovém monumentálním díle *Славянские древности. Этнолингвистический словарь* (Moskva: Международные отношения),² jehož je – po smrti N. I. Tolstého – hlavní redaktorkou. Při příležitosti jejího nedávného jubilea byla péčí Srbské akademie věd a umění, jejíž je čestnou členkou, vydána publikace *Етнолингвистичка проучавања српског и других словенских језика* (Београд: Српска академија наука и уметности 2008), která obsahuje na čtyři desítky příspěvků slavistů (zejména etnolingvistů) z různých zemí světa. Půvabná je rovněž knížka, kterou na počest prof. Tolsté připravili její kolegové z moskevských akademických pracovišť (Институт славяноведения, Институт русского языка им. В. В. Виноградова РАН), nazvaná *Об ученом и личном. Юбилейные приношения Светлане Михайловне Толстой*, v níž jednotliví autoři, kolegové a přátelé, „lehkým perem“ vzpomínají na setkávání se Světlanou Michajlovnou a s jejím mužem Nikitou Il’jičem.

Monografie obsahující práce ze srovnávací slovanské sémaziologie a etnolingvistiky, nad nimiž autorka pracovala zejména posledních deset let,³ má v českém překladu trochu neobvyklý název *Prostor, prostranství slova*; autorka jej v předmluvě (str. 7–8) vysvětluje takto: „*Метафорическое заглавие «Пространство слова» имеет... вполне определенное (тройное) содержание: это семантическое, культурное и географическое пространство слова.*“

Knihna je rozdělena do tří částí. První z nich nazvaná „*Семантические категории общеславянской лексики*“ (str. 9–172) se zabývá základními sémantickými kategoriemi, zejména polysémií, homonymií, synonymií, dále sémantickým paralelismem a sémantickým modelem „karitivnosti“. V části věnované homonymii věnuje autorka pozornost tzv. kvazihomonymii (квазиомонимия, внутренняя омонимия); jako příklad kvazihomonymní dvojice patřící do společného slovo-tvor-ného hnízda uvádí mj. rus. *заходить* ‚zahýbat (za roh)‘ (od slovesa *зайти*) a *заходить* ‚začít chodit‘ (od slovesa *ходить*), slova sémanticky blízká (dominantní význam ‚chodit‘), význam slova jednoho však nelze odvodit z významu slova druhého. Na řadě příkladů z dialektů ukazuje náhodné shody slov různého původu, na které je ve slovnících jen zřídka poukazováno, srov. např. ruské

¹ Viz *Славянская этнолингвистика. Библиография.* Moskva 2008, 17–52 a *Об ученом и личном. Юбилейные приношения Светлане Михайловне Толстой.* Moskva: Индрик 2008, 80–101.

² Dosud vyšly v letech 1995–2008 čtyři svazky (Август – Сирота).

³ V závěru knihy (str. 525–527) autorka uvádí přehled původních vydání statí (spoluautorem tří z nich byl N. I. Tolstoj), které – většinou podstatně doplněné a přepracované – tvoří základ této knihy.